

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПРАВОПОРУШНИКА

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE BEHAVIOR OF A MINOR OFFENDER

Пасека М.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманський національний університет садівництва

Досліджуються психологічні особливості поведінки неповнолітнього правопорушника. Адже при розслідуванні або судовому розгляді кримінальних справ виникає багато питань психологічного змісту. Для рішення значної частини з них достатньо фахових знань та досвіду юристів. Однак, юридична практика показує, що слідчий і суддя, інспектор кримінального розшуку, адвокат та інші особи, які представляють правосуддя, не в усіх випадках можуть враховувати у своїй роботі сучасні дані, методи і методики психологічної науки.

У цьому випадку з'являється необхідність працівникам правоохоронної системи звертатися до експертів-психологів проведення судово-психологічної експертизи, у ході якої професійний психолог отримує нові факти, корисні для встановлення істини у кримінальній справі. Маючи на меті не просто констатацію фактів, які були виявлені в ході проведеного дослідження, а здійснюючи їх аналіз та даючи власну оцінку виявленим обставинам, експерт виконує функцію джерела наукової інформації фактів, що необхідні суду при оцінці індивідуальних особливостей психічної діяльності сторін, свідків. Від результатів судово-психологічної експертизи часом залежить характер і зміст прийнятого повноважною особою рішення, характер і обсяг відповідальності, форми засобу впливу на правопорушника.

Вікові особливості займають чільне місце в формуванні психологічних властивостей особи неповнолітнього, її психічного розвитку, стану та моральних цінностей. Як влучно відмічають науковці, необхідно знати і правильно враховувати як загальні вікові особливості неповнолітніх, так і індивідуальні психологічні властивості конкретного підлітка-правопорушника: його темперамент і характер, здібності і запас знань, потреби та інтереси, рівень розвитку емоційно-вольової сфери – іншими словами, ретельно вивчати його психологічний вигляд.

Вивчення психологічних особливостей підозрюваного неповнолітнього, слідчим дає змогу вирішувати такі завдання:

- 1) обрати необхідні засоби психологічного впливу і визначити оптимальну тактику проведення слідчих дій;
- 2) справити виховний вплив на обвинуваченого з урахуванням його індивідуально-психологічних особливостей;
- 3) визначити обставини, що пом'якшують і обтяжують вчинення злочину (перебування особи в стані фізіологічного афекту тощо), роль у злочинному угрупованні, мотив учинення злочинного діяння;
- 4) встановити причини злочину (профілактична діяльність слідчого). Психологічні аспекти прямо відносяться до самої психології, а саме це і душевний склад, психіка, характер; сукупність психічних особливостей, властивостей соціальної, національної і т. ін. групи людей (класу, прошарку); сукупність психічних процесів обумовлених певною діяльністю, станом. Тобто, психологічні особливості проявляються у поведінці, характері, сприйнятті, реагуванні особи.

Те, що вбачалося антиморальним минулого століття – стає нормою сьогодення. Зовнішній вигляд, поведінка, ставлення дітей до дорослих, задоволення, серед яких: секс, вживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, змінили свої норми та правила, а в деяких випадках кардинально. Саме тому, поведінка та вчинки особи неповнолітнього, як і будь-якої особи, найбільш виражаються у суспільному житті, в зв'язку з чим вибір дії та кожен вчинок має бути продуманим та зваженим.

Ставлення та усвідомлення своїх вчинків – обов'язковий критерій визначення психологічних особливостей особи. Розуміння та відношення до вчиненого неповнолітнім правопорушником є важливою обставиною, що зумовлює перебіг кримінального провадження щодо нього.

Застосування криміналістичних прийомів та методів розслідування також здійснюється відповідно до врахування психологічних особливостей правопорушника.

Ключові слова: психологічні особливості, неповнолітній правопорушник, криміналістичні прийоми, методи розслідування, судово-психологічна експертиза.

The psychological characteristics of the behavior of a juvenile offender are investigated. Indeed, during the investigation or trial of criminal cases, many questions of psychological content arise. To solve a significant part of them, professional knowledge and experience of lawyers are enough. However, legal practice shows that the investigator and judge, inspector of criminal investigation, lawyer and other persons representing justice, not in all cases can take into account in their work modern data, methods and techniques of psychological science. In this case, there is a need for law enforcement officers to turn to expert psychologists for forensic psychological examination, during which a professional psychologist receives new facts useful for establishing the truth in a criminal case. With the aim of not just stating the facts that were revealed in the course of the study, but carrying out their analysis and giving their own assessment of the identified circumstances, the expert acts as a source of scientific information of the facts that are necessary for the court in assessing the individual characteristics of the mental activity of the parties, witnesses. From the results of forensic psychological examination sometimes depends on the nature and content of the decision taken by the authorized person, the nature and scope of responsibility, forms of means of influencing the offender.

Age features occupy a prominent place in the formation of the psychological properties of the person of the minor, his mental development, state and moral values. As aptly noted by scientists, it is necessary to know and correctly take into account both the general age characteristics of minors and the individual psychological properties of a particular adolescent offender: his temperament and character, abilities and stock of knowledge, needs and interests, the level of development of the emotional-volitional sphere – in other words, carefully study his psychological appearance.

Studying the psychological characteristics of a suspected minor, investigators are able to solve the following tasks:

- 1) choose the necessary means of psychological influence and determine the optimal tactics for conducting investigative actions;
- 2) to exert an educational influence on the accused, taking into account his individual psychological characteristics;
- 3) determine the circumstances that mitigate and aggravate the commission of a crime (the person's being in a state of physiological affect, etc.), the role in the criminal group, the motive for committing a criminal act;
- 4) establish the causes of the crime (preventive activities of the investigator). Psychological aspects directly relate to psychology itself, namely, this is the mental composition, psyche, character; a set of mental characteristics, properties of social, national, etc. groups of people (class, stratum); a set of mental processes due to a certain activity, state. That is, psychological characteristics are manifested in the behavior, character, perception, reaction of the person.

What was seen as anti-moral in the last century is becoming the norm today. Appearance, behavior, attitude of children to adults, pleasure, including: sex, the use of alcoholic beverages and tobacco products, have changed their norms and rules, and in some cases radically. That is why the behavior and actions of a minor, as well as any person, are most expressed in public life, in connection with which the choice of action and every act should be thoughtful and balanced.

Attitude and awareness of their actions – a mandatory criterion for determining the psychological characteristics of the person. Understanding and attitude to the committed by a minor offender is an important circumstance that determines the course of criminal proceedings against him.

The use of forensic techniques and methods of investigation is also carried out in accordance with the psychological characteristics of the offender.

Key words: psychological features, juvenile delinquent, forensic techniques, investigation methods, forensic psychological examination.

Особливості фізичного та психологічного розвитку неповнолітнього накладають надзвичайно великий відбиток на його поведінку. Зокрема, бажання самоствердитися й самовиразитися перед однолітками, дорослими і суспільством, почуття «дорослості» та амбіційності часто є мотиваційною силою його протиправних діянь.

Ставлення та усвідомлення своїх вчинків – обов'язковий критерій визначення психологічних особливостей особи. Розуміння та відношення до вчиненого неповнолітнім правопорушником є важливою обставиною, що зумовлює перебіг кримінального провадження щодо нього.

Актуальність дослідження зумовлено не лише тим, що неповнолітні завжди визнавалися злочинцями особливого роду, а й тим, що на сьогодні, це – одна з найбільш кримінально-уражених верств населення, особливий, найбільш важкий об'єкт виховання та перевиховання.

Застосування криміналістичних прийомів та методів розслідування також здійснюється відповідно до врахування психологічних особливостей правопорушника.

Вивченням психологічних особливостей поведінки неповнолітніх правопорушників займалися такі вчені, як В. В. Вітвіцька, Н. В. Ківенко, В. О. Коновалова, С. А. Тарарухін, І. А. Топольскова та інші. Особистісні якості, що відрізняють звичайного підлітка від потенційного правопорушника з позицій психології, досліджували Ю. М. Антонян, С. Д. Максименко та інші.

Також увага вчених приділялася проблематиці провадження судово-психологічної експертизи неповнолітніх обвинувачуваних, якій присвячені наукові праці О. В. Землянської, О. В. Яроша та інших вчених. Мотиваційну сферу неповнолітніх правопорушників досліджували Г. Г. Бочкарьова, О. М. Павлик тощо.

Метою дослідження є те, що при розслідуванні або судовому розгляді кримінальних справ виникає багато питань психологічного змісту. Для рішення значної частини з них достатньо фахових знань та досвіду юристів [1]. Однак, юридична практика показує, що слідчий і суддя, інспектор кримінального розшуку, адвокат та інші особи, які представляють правосуддя, не в усіх випадках можуть враховувати у своїй роботі сучасні дані, методи і методики психологічної науки. У цьому випадку з'являється необхідність працівникам правоохоронної системи звертатися до експертів-психологів проведення судово-психологічної експертизи, у ході якої професійний психолог отримує нові факти, корисні для встановлення істини у кримінальній справі [2]. Маючи на меті не просто констатацію фактів, які були виявлені в ході проведеного дослідження, а здійснюють їх аналіз та даючи власну оцінку виявленим обставинам, експерт виконує функцію джерела наукової інформації фактів, що необхідні суду при оцінці індивідуальних особливостей психічної діяльності сторін, свідків [3]. Від результатів судово-психологічної експертизи часом залежить характер і зміст прийнятого повноважною особою рішення, характер і обсяг відповідальності, форми засобу впливу на правопорушника [4].

Вікові особливості займають чільне місце в формуванні морально-психологічних властивостей особи неповнолітнього, її психічного розвитку, стану та моральних цінностей. Як влучно відмічають науковці, необхідно знати і правильно враховувати як загальні вікові особливості неповнолітніх, так і індивідуальні психологічні властивості конкретного підлітка-правопорушника: його темперамент і характер, здібності і запас знань, потреби та інтереси, рівень розвитку емоційно-вольової сфери, – іншими словами, ретельно вивчати його морально-психологічний вигляд. На детальній оцінці віку та вікових особливостей увага акцентувалася у попередніх підрозділах дослідження. Тому вважаємо за доцільне у даному підрозділі при з'ясуванні морально-психологічних особливостей особи неповнолітнього правопорушника приділити увагу іншим факторам, які формують та впливають на них.

Як зазначає В. О. Коновалова, вивчення психологічних особливостей підозрюваного неповнолітнього, слідчим дає змогу вирішувати такі завдання: 1) обрати необхідні засоби психологічного впливу і визначити оптимальну тактику проведення слідчих дій; 2) справити виховний вплив на обвинуваченого з урахуванням його індивідуально-психологічних особливостей; 3) визначити обставини, що пом'якшують і обтяжують вчинення злочину (перебування особи в стані фізіологічного афекту тощо), роль у злочинному угрупованні, мотив учинення злочинного діяння; 4) встановити причини злочину (профілактична діяльність слідчого) [5].

Відповідно до загального тлумачення «морально-психологічний» стосується моральних і психологічних аспектів поведінки людини, водночас «мораль» – це система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства. Психологічні аспекти прямо відносяться до самої психології, а саме це і душевний склад, психіка, характер; сукупність психічних особливостей, властивостей соціальної, національної і т. ін. групи людей (класу, прошарку); сукупність психічних процесів обумовлених певною діяльністю, станом. Тобто, психологічні особливості проявляються у поведінці, характері, сприйнятті, реагуванні особи.

Те, що вбачалося антиморальним минулого століття – стає нормою сьогодення. Зовнішній вигляд, поведінка, ставлення дітей до дорослих, задоволення, серед яких: секс, вживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, змінили свої норми та правила, а в деяких випадках кардинально. Саме тому, поведінка та вчинки особи неповнолітнього, як і будь-якої особи, найбільш виражаються у суспільному житті, в зв'язку з чим вибір дії та кожен вчинок має бути продуманим та зваженим.

Особі неповнолітнього правопорушника притаманні властивості, позиції, думки, дії та поведінка з антисуспільними та антиправовими проявами. Слід зазначити, що постійна демонстрація зневаги до норм загальноприйнятої поведінки, що проявляється у лихослів'ї, вживанні алкогольних напоїв та появі в нетверезому стані як вдома так і в навчальному закладі, псуванні громадського майна, хуліганстві, домінує у особи неповнолітнього правопорушника. Слідування негативним звичаям і традиціям, пристрасть до спиртних напоїв, наркотиків, азартних ігор; бродяжництво, систематичні втечі з дому, навчально-виховних та інших установ; ранні статеві зв'язки, статева розбещеність; часто проявляються, в тому числі і в безконфліктних ситуаціях, злостивості, мстивості, жорстокості, насильства; умисне створення конфліктних ситуацій, постійні конфлікти в сім'ї, тероризування батьків та інших членів сім'ї; звичка до присвоєння всього, що погано лежить, що можна безкарно відняти у більш слабкої людини [6]. Тобто, вчинки та поведінка особи неповнолітнього правопорушника виражає його душевний стан, байдужість до норм моралі й права. Те, що недозволено одним, вбачається нормою для них. Отже, психологічний стан особи неповнолітнього правопорушника характеризується антисоціальними та антиправовими діями, з відхиленнями від загальноприйнятих вчинків для осіб певного віку.

У XIX ст. головною причиною виникнення відхилень у формуванні особистості та вчинення неповнолітніми правопорушень (злочинів) одна група вчених вважала: несприятливі умови життя дітей, недостатність правильних виховних впливів на їх поведінку. Також, були й ті, що серед причин цього явища виділяв недоліки існуючої у державах системи управління, яка обумовлює і породжує злочинність. (Така позиція, на мій погляд, заслуговує на підтримку, звісно визнавати та виділяти її єдиною при формуванні протиправної (злочинної) поведінки осіб неповнолітніх не слід. Але суспільство, у якому особа народилася, сукупність взаємовідносин, позиція та відно-

шення органів державної влади, що проявляється у діях посадових осіб до дітей, привілейованості окремих з них, а саме: приймання до дитсадків, вищих навчальних закладів, участі у конкурсах та нагороди тощо, які є не завжди заслуженими та справедливими, втім закарбовуються у несформованій психіці дитини. Якщо неповнолітня особа відчуває та бачить несправедливість відносно себе чи близьких, це формує та розвиває її внутрішню агресію та жорстокість, тобто морально-психологічний стан, що може проявити себе з часом у протиправних, зухвалих та агресивних вчинках.

Разом з тим, вирішення проблем «поганої» спадковості методом ізоляції, на мій погляд, є не припустимим, оскільки прямо порушуються права дитини на нормальне, вільне життя та розвиток. Слід відзначити, що соціально-психологічні та кримінологічні дослідження доводять, що для особистості неповнолітніх правопорушників характерні такі ознаки: відсутність інтересу до пізнавальної діяльності, яка пов'язана з сімейною та педагогічною занедбаністю; відсутність здатності до емпатії (співчуття), недостатня глибина емоційного співпереживання, байдужість до почуттів інших людей у поєднанні з небажанням встановлювати і підтримувати емоційно насичені, стабільні відносини; прагнення до отримання простих задовolenь без певного вольового зусилля і праці; підвищена чутливість до стимуляції ззовні. Ця особливість може супроводжуватися прагненням до заміщення почуття порожнечі і нудьги станом зміненого настрою, що викликається алкоголем та іншими психоактивними речовинами; нестійкий настрій зі схильністю до дратівливості, реакцій гніву, що складається з безмотивованої внутрішньої напруги в поєднанні з неадекватним ставленням до зовнішніх подразників; індивідуальне або зневажливе ставлення до загальнолюдських цінностей, більш легке засвоєння навичок асоціальної поведінки та загальний соціально-правовий нігілізм; виражена егоцентричність з почуттям правомірності своєї асоціальної поведінки, з постійним прагненням до його виправдання або звинуваченням оточуючих в наслідках своїх вчинків; відсутність глибоких особистісних реакцій з почуттям провини за серйозні соціальні наслідки своїх вчинків; підвищена схильність впливу дорослих правопорушників або групового впливу; ранній початок куріння, рання алкоголізація і високий ризик вживання психоактивних речовин (наркотиків). Зазначені ознаки повністю характеризують особу неповнолітнього з антиправовою, суспільно небезпечною поведінкою.

За результатами анкетування, проведеного І. Макаренком, більшість опитаних серед засуджених неповнолітніх на запитання: «Що ви відчували, коли вас притягували в якості обвинуваченого?» 21% опитаних відповіли, що боялися позбутися волі; 9% боялися в цей момент викриття та покарання; лише 3% побоювались того, що можуть опинитися серед злочинців; інші 20% не змогли відповісти на поставлене питання. Вище зазначене свідчить про психологічну нестійкість неповнолітніх, що в першу чергу, обумовлюється незавершеним розвитком особи та впливом соціальних факторів.

Психологи-правознавці зазначають, що соціальну адаптацію дітей можуть ускладнювати різні нервово-психічні захворювання та відхилення. Тому науковець вважає застосування заходів педагогічної корекції недостатніми, необхідні втручання і допомога психіатрів, невропатологів, психотерапевтів, поряд із заходами виховного характеру здійснюють медичну корекцію, а також проводять спеціальні консультації для педагогів і батьків. Отже, саме втручання спеціалістів є необхідним та важливим у з'ясуванні психічного здоров'я особи неповнолітнього, який має схильності до протиправних дій.

Слід зазначити, що за останні роки вдвічі зросла кількість осіб неповнолітніх, які мають психічні розлади. Вже вступаючи до школи, 60% дітей мають ті або інші

порушення соматичного і психічного характеру. Зростає кількість дітей, які мають психоневрологічні захворювання (328,8 тис.), хвороби нервової системи і органів чуття (1,3 млн.) дітей. 10% від загальної кількості дітей, які йдуть у перший клас загальноосвітньої школи, мають затримку психічного розвитку. Зазначена статистика викликає занепокоєння. Тому, слід до кожної особи неповнолітнього відноситися обережно та пильно. Дорослі пояснюють установки дитини, її сприйняття, реагування, вчинки та поведінку з явними проявами психічних розладів, особливістю її характеру, генетикою, перехідним періодом підліткового віку, тому не надають таким «особливостям» значення. Втім, питання-проблема існує і потребує втручання спеціалістів, оскільки її невирішеність та не дослідження спричиняє тяжкі наслідки як самій особі неповнолітнього, так і для оточуючих.

Законодавець для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання або обранні заходу виховного характеру, закріплює положення про можливість призначення психологічної експертизи. Проведення психолого-психіатричної експертизи особи неповнолітнього правопорушника призначається у разі необхідності для вирішення питань: 1) про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та 2) здатності неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації (ст. 486 КПК України). Отже, для з'ясування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх обставин, які мають значення для прийняття законного, обґрунтованого і справедливого рішення щодо неповнолітнього, закон передбачає призначення психіатричної експертизи, яка має своїм предметом дослідження хвору психіку, патологію психічної діяльності, та психологічної експертизи, яка дозволяє дослідити рівень розумової відсталості, не пов'язаної з психічною хворобою, а також комплексної психолого-психіатричної експертизи, яка передбачає одночасне використання спеціальних знань у галузях судової психіатрії та дитячої і юнацької психології.

Якщо виникає потреба вирішити питання, які знаходяться на стику психології та іншої науки або практичної сфери, оскільки знань одних психологів буває недостатньо, призначається відповідна комплексна судово експертиза. Теоретичними засадами комплексних психологічних експертиз є об'єктивний процес взаємодії наук, предмета і методів дослідження. Залежно від того, яка сфера наукового чи практичного знання постанала на межі з психологією, можуть призначатися такі комплексні судово-психологічні експертизи: психолого-психіатрична, психолого-медична, психолого-технічна; психолінгвістична; психолого-педагогічна та інші. Психолого-психіатрична експертиза об'єктом пізнання має психіку осіб, які перенесли/мають психічне захворювання чи тимчасовий розлад психічної діяльності, або для яких характерна межева нервово-психічна патологія (олігофренія, психопатія, інфантилізм, схильність до суїциду та ін.) [7].

Для дослідження індивідуально-психологічних особливостей осіб, які перенесли або в яких очевидне психічне захворювання чи тимчасовий розлад психічної діяльності, або для яких характерна погранична нервово-психічна патологія (олігофренія, інфантилізм, психопатія, акцентуації характеру, суїцидальна поведінка) призначається психолого-психіатрична експертиза [8].

Призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи традиційно вважається досить відповідальним процесуальним рішенням, яке вимагає, передусім, обґрунтування необхідності в одночасному застосуванні психіатричних та психологічних спеціаль-

них знань. За даними галузевої статистичної звітності, проведення комплексних судово-психіатричних експертиз складає 12–13%, а серед судово-психіатричних експертиз неповнолітніх їх питома вага є втричі більшою. Така статистика підтверджує складний психологічний стан особи неповнолітнього, який обов'язково слід досліджувати. Таким чином, призначення та проведення судово-психіатричних експертиз та комплексних експертиз є важливим та необхідним для з'ясування стану здоров'я особи неповнолітнього, яка має схильність до діянь з антисоціальною спрямованістю.

Кожне правопорушення, як і кожна особа, має свої особливості, тому при проведенні судово-психіатричних експертиз повинні враховуватися та з'ясовуватися всі особливості, як вчиненого правопорушення, так і самої особи, у поєднанні з її вихованням, товарисько-дружніми відносинами тощо.

Вивчення особистості неповнолітніх правопорушників дає підстави вважати, що діти з відхиленнями у психічному розвитку складають «групу ризику» стосовно злочинної поведінки. Так, від 57% до 76% неповнолітніх злочинців мали психічні аномалії. Звичайно, йдеться не про хворобливі стани, а про граничні психічні аномалії, тобто такі відхилення в розвитку психіки, що не перешкоджають неповнолітньому керувати своєю поведінкою та розуміти наслідки своїх дій.

Окрему увагу слід приділити залежності окремих видів психологічних аномалій у неповнолітніх правопорушників, зокрема у підлітковому віці, з окремими видами вчинених ними правопорушень. Дослідження, яке було проведено ученими Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України, правопорушень (злочинів), що вчиняються неповнолітніми, зокрема, крадіжок, грабежів, розбоїв, умисних убивств, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості та ін., яке дало можливість виявити деякі тенденції в злочинності неповнолітніх. Серед неповнолітніх, які страждають на психопатію або ж мають залишкові явища черепно-мозкової травми, органічні захворювання центральної нервової системи, більше тих, хто вчиняє вбивства, хуліганство, грабежі, розбої, згвалтування. Олігофрени схильні до вчинення хуліганства і згвалтування. Однак вони дуже рідко вчиняють крадіжки, бо це найбільш «інтелектуально» складний вид злочину. Особи, які страждають епілепсією і шизоф-

ренією, в основному теж схильні до згвалтування й хуліганства; наркомани – до вбивств, хуліганства, особливо вони винахідливі при вчиненні крадіжок.

Про факт вчинення злочину неповнолітньою особою або про його участь у злочині у складі злочинної групи можуть свідчити очевидні й доступні для безпосереднього сприйняття матеріальні сліди, які відображають у матеріальному середовищі зовнішній вигляд особи (або характерні їй особливості), що використовуються для ідентифікації. До таких належать: сліди рук, ніг (взуття), зубів, губ, сліди шкіряного покриву інших частин тіла (чоло, носу, щік, підборіддя, вуха), почерку тощо.

Під психологічними властивостями особи неповнолітнього правопорушника пропонуємо розуміти сукупність особливостей душевного складу, психіки, характеру, поведінки, її реакції та сприйняття, які визначаються адекватністю дій та вчинків неповнолітнього правопорушника відповідно до загальноприйнятих норм та правил.

До типових морально-психологічних властивостей особи неповнолітнього правопорушника слід віднести:

- не впадовання загальноприйнятих цінностей, правил, норм та небажання їм слідувати;
- всездозволеність вчинків та поведінки;
- аморальність думок та вчинків, які викликають здивування та несприйняття з боку оточуючих громадян з правовими поглядами та поведінкою;
- нестійкість емоційно-вольової сфери;
- різниця мотиваційної сфери, що проявляється у відмінностях інтересів до життя у порівнянні із законслухняними однолітками;
- психічні розлади (захворювання) тощо.

Отже, психолог-експерт може встановити вплив психологічних особливостей неповнолітнього на його поведінку у момент вчинення злочину. Якщо суд визнає зазначений вплив як такий, що обмежує здатність повною мірою розуміти характер своїх вчинків і керувати ними, це стане підставою для пом'якшення покарання, ступінь якого буде визначатися рівнем представленості таких психологічних вад [9]. Різне зростання підліткової злочинності у суспільстві, зростання кількості суспільно небезпечних діянь, скоєних дітьми, що не досягли віку кримінальної відповідальності, збільшення кількості злочинів підлітків потребують удосконалення судово-психологічної експертизи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крюкова М.А., Єлховський І.В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології): навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2021. 61 с.
2. Бедь В.В. Юридична психологія: навч. посіб. Львів: Новий Світ-2000, 2005. 380 с.
3. Кобера А. В. Судово-психологічна експертиза як форма використання психологічних знань в юриспруденції. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Сер. Психологія і педагогіка*. 2008. Вип. 11. С. 93-99.
4. Землянська О.В. Особистість та методи її дослідження при проведенні судово-психологічної експертизи: монографія. Харків: Титул, 2007. 244 с.
5. Коновалова В. О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: підручник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Харків, 2008. 240 с.
6. Павлюк Н. В Процес формування показань неповнолітніх: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юридичний ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2011. 246 с.
7. Юридична психологія: підручник / Д. О. Александров та ін. Київ: КНТ, 2007. 360 с.
8. Вітенко І.С., Вітенко Т.І. Основи психології: підручник. Вінниця: Нова книга, 2008. 256 с.
9. Ємець Ю.І. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх у кримінальному провадженні. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 214-222.